Atatürk Döneminde Türkiye-Fransa İlişkileri

Türkiye'nin Atatürk Dönemindeki dış politika hedeflerinin ve uluslararası ilişkilerinin yürütülmesine egemen olan düşünce, kendi kaderine hâkim olan Millî bir Türk Devleti olmak idi. Bu temel düşünce doğrultusunda Millî Mücadele Hareketi'nin başlıca amacı, sınırlı, gerçekçi ve haklılığı inkâr edilemeyecek bir hedefti. Misak-ı Millî sınırları içinde bağımsız ve egemen bir Türkiye yaratmak; ancak bağımsızlık ve egemenlik, yalnızca toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla değil, emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş olduğu imtiyazların tümüyle ortadan kaldırılmasıyla elde edilebilecekti. Millî Mücadele Hareketi boyunca Türk Diplomasisi, işte bu amaçların gerçekleştirilmesi için çizilen yolda yürümüştür.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Misak-ı Millî sınırları içinde yeni Türk Devleti'nin " istiklâl-i tamme" hedefini gerçekleştirmek üzere Batılı devletlerle temasa geldiği ilk uluslararası diplomatik platform Lozan Konferansı olmuştur. 20 Kasım 1922'de İsmet Paşa başkanlığında Lozan'a giden Türk heyetinin başlıca amacı, Türkiye'nin eşitliğini ve egemenliğini karşılarındaki devletlere tanıtmak ve kabul ettirmek olmuştur. İki aşamada gerçekleşen Lozan görüşmeleri diplomatik olarak çok zorlu geçmiş, Batılı devletler kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, sınırlar meselesi ve Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkı gibi başlıca imtiyazlar konusunda uzlaşmaz davranmışlardır. Bununla birlikte kimi sorunlar ikili müzakereler yoluyla ya da esasları belirlenen diplomatik çözüm yollarına bırakılarak, taraflarca uzlaşılan pek çok meseleden hareketle 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin *"hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti olduğu"* tescil edilmiştir.

Lozan Antlaşması'nı izleyen dönemde, Cumhuriyet'in ilanını müteakiben yeni Türk Devleti, bir yandan iç düzende resmî kurumsal organizasyonunu yeniden inşa ederken, diğer yandan da gerçekçi ve barışçı bir dış politika yürütmeye çalışmış; bir taraftan uluslararası alanda kendini kabul ettirmeye çalışırken, diğer taraftan da münasebette bulunduğu devletlerle hükümranlık hakkına saygı esasında iyi geçinmeyi temel şiar edinmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dış politikada Kemal Atatürk'ün *"yurtta sulh, cihanda sulh"* ilkesi doğrultusunda bir siyaset anlayışını kurumsallaştırırken, bazı Batılı devletlerin, Lozan'da çözümlenememiş sorunlar üzerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından sonra alışageldikleri müdahalelerini sürdürme girişimleri, bu devletlerin İstiklâl Harbi'nin Türk milleti nezdindeki anlam ve önemini yeterince idrak edemediklerini göstermekteydi. Bu durum, Cumhuriyet Türkiye'sinin kimi Batılı devletlerle münasebetlerinde belirli bir süre ihtiyatlı olmasını gerekli kılmıştır. Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra, bazı Batılı devletlerin Türkiye ile münasebetlerini sorunlu hâle getiren bir dizi problemin bulunduğu malumdur. Esasen bu problemlerin önemli bir kısmı Lozan Konferansı oturumlarında müzakere edilip çözümlenmiş, diğer bir kısmı ise tarafların daha sonra yapacakları müzakerelere bırakılmıştır. Lozan müzakerelerinde çözüldüğü düşünülen ancak her biri farklı sebeplerle sonradan gelişen sorunlar ile Lozan sonrası görüşmelere bırakılmış diğer bazı meselelerin erken Cumhuriyet döneminin başlıca dış politik sorunları hâline dönüşmesi, Batılı devletlerin uzun süreden beri sadece kendi çıkarlarını gözeten tavırlarından kaynaklanmaktaydı. Bu bakımdan Lozan sonrasında, İngilizlerle çok sorunlu bir hâl alan *Musul meselesi,* Türk – İngiliz münasebetlerini derinden etkilediği gibi, *"Suriye sınırı sorunu, yabancı okullar sorunu, Osmanlı borçlarının tasfiyesi sorunu, Bozkurt-Lotus davası, Adana – Mersin Demiryolu'nun millîleştirilmesi sorunu ile Hatay sorunu"*da, Atatürk dönemi Türk Fransız münasebetlerini derinden etkileyen bir başka dış politik sorunlar dizisini oluşturmuştur.

Bilindiği üzere, Millî Mücadele Dönemi'nde Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye ile Fransa arasında imzalanmış olan 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi ile taraflar arasında bir yakınlaşma olmuşsa da, bu

durum Fransa'nın Lozan görüşmelerindeki tavrı nedeniyle uzun sürmemiştir. Çünkü, Lozan Konferansı'nda her türlü iktisadi ve siyasi imtiyazların kaldırılması için çalışan Türk heyetinin karşısına kapitülasyonların en hararetli savunucusu olarak Fransız heyeti çıkmıştır. Müttefikler arasında Osmanlı borçları ve Türkiye'deki yatırımlar konusunda Türk görüşlerine direnen başlıca devlet Fransa idi. Fransızların Lozan'daki bu tutumu, Türk resmî çevrelerinde ve kamuoyunda olumsuz karşılanmış ve Ankara İtilafnamesi'nin getirdiği yakınlaşmayı bir dereceye kadar bozmuştur. Fransa, çıkarları söz konusu olunca, diğer Batılı devletlerle her türlü iş birliğini yapmaktan kaçınmamış ve bu nedenle de Türk hükûmeti nezdinde bir güven sorunu yaratmıştır.

Esasen, Lozan Antlaşması'ndan sonraki Türk-Fransız münasebetlerini en fazla etkileyen hususlardan birisi, Fransa'nın mandası altına alınmış olan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır meselesi idi. 1923'ten sonra Lozan Antlaşması'nın hükümlerini harfiyen uygulayan, kapitülasyon imtiyazlarının izlerini taşıyan ve antlaşma hükümleriyle bağdaşmayan, pek çok Fransız müessesesinin faaliyetine son veren Cumhuriyet Hükûmeti'nin uygulamalarına itiraz etmeyen Fransız hükûmeti, Suriye ile sınır meselesinde Türkiye'den tavizler koparmak istemiştir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'yle Türkiye-Suriye sınırı tespit edilmiş, İskenderun mıntıkası için özel bir idari rejim kabul edilmişti. Ayrıca buradaki Türk varlığı ve kültürünün korunması için taraflar, mutabık kaldıklarını beyan etmişlerdi. Ankara İtilafnamesi'yle kabataslak belirlenen ve 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesiyle doğrulanacak olan Türkiye-Suriye sınırının ayrıntılarıyla çizilmesi ve sınır üzerindeki ilişkilerin düzenlenmesi işi, İskenderun Sancağı ile Suriye arasında ortaya çıkan gelişmeler ile gündeme gelen yeni talepler nedeniyle bir hayli uzun sürmüştür. Ankara İtilafnamesi hükümlerinin uygulanmasında doğan problemlerin, kurulan muhtelit komisyonda çözülememesi üzerine, Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel Şubat 1926'da Ankara'ya gelmiştir. Fransız temsilci ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve De Jouvenel ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında 18 Şubat 1926'da bir sözleşme, 5 protokol ve bir de imza protokolü kaleme alınarak parafe edilmiştir. Lozan'dan sonra, 1926'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ilk sözleşme olan ve "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması " başlığını taşıyan bu vesikada, Türkiye-Suriye sınır meselesi ile birlikte Türkiye ile Fransa arasındaki genel münasebetler de ele alınmıştır.

Fransız-Türk sözleşmesi 18 Şubat 1926'da parafe edildiği hâlde bu sözleşmenin imzalanması iki buçuk ay kadar gecikmiştir. Bunun sebebi Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul uyuşmazlığı idi. Musul uyuşmazlığı, İtalya ile olan münasebetlerin geliştirilmesine de engel teşkil etmekteydi. Batılı devletlerin kendi aralarındaki çıkar ilişkileri, 18 Şubat'ta parafe edilmiş olan sözleşmenin imzalanmasını bir hayli geciktirmiş, nihayet Musul meselesinin çözümüne doğru, Türkiye ile Fransa arasında mutabık kalınan "Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" İstanbul'da imzalanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu sözleşmeyi 7 Haziran 1926'da Musul hakkındaki Türk-İngiliz-Irak antlaşmasıyla aynı günde tasdik etmiştir.

Türkiye ile Fransa arasındaki Suriye sınırı meselesine ilişkin gelişmeler Fransa'nın önde gelen gazeteleri tarafından yakından takip edilmekteydi. Fransız gazeteleri Türkiye'nin İngilizlerle yürüttüğü Musul meselesine ilişkin görüşmeleri de, Suriye sınır meselesine paralel bir şekilde izlenmekteydi. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin tatbikatından ve kimi hükümlerin belirsizliğinden kaynaklanan sorunlar iki devlet arasındaki ilişkileri bir hayli etkilemişti. Yaklaşık 5 yıldan beri süregelen sorunun çözülmesi konusu tarafların olumlu yaklaşımlarına rağmen, özellikle müttefiklerin kendi aralarındaki konvansiyonları nedeniyle sonuca bağlanamamıştı. Sorunun giderilmesi noktasında taraflar arasındaki mutabakatı takiben Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel, 1926 yılının Şubat ayında Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Le Figaro, De Jouvenel'in Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklamaya dayanarak, *"Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşmazlık konularının tüm noktaları üzerinde*

mutabakata varıldığını ve anlaşmanın imzalanmak üzere olduğunu" yazmaktaydı. Türk gazetecilerinin Musul sorununa ilişkin Fransa'nın görüşlerini sormaları üzerine De Jouvenel, *"Fransa'nın görüşlerinin İngiliz Dışişleri Bakanı Austen Chemberlain tarafından bilindiğini ve bu konuyu tartışmak üzere Ankara'ya gelmediğini"* ifade etmişti. 18 Şubat 1926 tarihinde paraflanan Türkiye-Fransa Antlaşması'yla ilgili ilk bilgilere göre, sınır meselesine ilişkin anlaşma Tevfik Rüştü Bey ile De Jouvenel arasında imzalanmış, böylelikle anlaşmazlık mevzu olan her konuda sorunların barışçıl ve dostluk ilişkileri çerçevesinde çözülmesi için önemli bir adım atılmıştı. Türkiye-Suriye sınırı meselesinin çözümü tarafları tatmin etmiş, De Jouvenel bu antlaşma ile sadece sınır meselesinin değil, aynı zamanda Suriye ile iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine ve Türkiye ile Fransa arasında da dostluk ilişkilerinin kuvvetlenmesine fırsat vereceğini beyan etmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de antlaşmayla ilgili olarak, 1921 İtilafnamesi'nin uygulanmasında karşılaşılan sorunların tarafların iyi niyetli yaklaşımlarıyla çözümlendiğini ve bu sorunların giderilmesi için mevcut mutabakata sadece bazı eklemeler yapıldığını belirtmiş; açıklamasının sonunda da, 18 Şubat konvansiyonunun hazırlanmasında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut'un her türlü övgüyü hak eden cesareti ile takdire şayan çabalarına teşekkür etmiştir.

18 Şubat 1926'da Tevfik Rüştü Bey ile De Jouvenel arasındaki mutabakat, Avrupa'daki bazı sorunlar ile İngilizler'in Türk hükûmetiyle sürdürdüğü Musul görüşmelerindeki belirsizlikler nedeniyle şimdilik sadece parafe edildiği yukarıda belirtilmişti. Tarafların vardığı mutabakat çerçevesinde parafe edilen antlaşma ile ilgili olarak Le Temps gazetesi, "*dış basında hakkında çok fazla yazılıp çizilen ve çok değişik yorumlara yol açan Türkiye-Suriye sınırı sorununun bir anlaşma ile sonuçlandığını; 18 Şubatta imzalanan antlaşma ile 1921 Ankara İtilafnamesi'nden beri ertelenmiş ve askıda bırakılmış sorunların tümünü kapsayan, bazı hükümleri açıklığa kavuşturan ve anılan itilafname ile bütünleşecek mahiyette bir çözüme gidildiğini"* yazmıştır. Tevfik Rüştü Bey de *"1921 İtilafnamesi'nin kimi maddelerinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan ve uygulamada karşılaşılan sorunların aşılmasına çözüm olan bu anlaşma ile sadece sınır meselesine değil, aynı zamanda iktisadi, ticari ve güvenlik meseleleriyle, iyi komşuluk münasebetlerinin de tesis edileceğini*" açıklamıştır. Le Temps'ın konuya ilişkin bir başka sütununda *ise "parafe edilen antlaşmayı her ne kadar Henry Franklin-Bouillon tarafından imzalanmış olan İtilafnameyi birçok bakımdan tamamlayan bir antlaşma"* olarak kaydetse de; yine de bu mutabakatı, Türkiye ile Fransa arasında imzalanmış yeni bir antlaşma olarak görmekteydi. Le Temps "*antlaşmanın, tarafları tümüyle memnun edeceğini belirtmek için henüz vakit erken olmakla birlikte, söylenebilir ki, bu antlaşma Türkiye-Fransa arasındaki dostluk ilişkilerinin yeni bir matbu eseri olacağında hiçbir şüphe yoktur"* değerlendirmesinde bulunuyordu.

Fransız harici siyasetinin önemli unsurlarından Journal Des Débats gazetesinde Auguste Gauvain, Suriye Yüksek Komiseri De Jouvenel ile Tevfik Rüştü Bey arasında imzalanan antlaşmadan hareketle, Franklin-Bouillon tarafından Ankara Hükûmeti ile imzalanmış olan 1921 Ankara İtilafnamesi'nin çok zor şartlarda, bir yanda Kemalistler, diğer yanda da müttefiklerin baskısı altında hazırlandığını belirtmekteydi. Gouvain, Fransız temsilcinin Türkseverlik ile İngiliz hasımlığı arasında iki yönlü bir etkiyi taşımak zorunda kaldığını, yaklaşık 5 yıldan beri süre gelen sorunların çözümü için tahammül edilemez muhtemel muhalif direnişlere, Hristiyan dünyanın kızgınlıklarına ve birtakım hoşnutsuzluklara rağmen bu antlaşmanın lüzumuna işaret ediyordu. Bu bakımdan De Jouvenel'i asiste eden Albert Sarraut'nun sorunu tamamen çözen bir antlaşma metnini ortaya koyması nedeniyle, kendisinin tebrik edilmesi gerektiğini yazmaktaydı. 18 Şubat 1926 tarihli Suriye için "Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi", Türkiye üzerinde İngilizler ile Fransızlar arasındaki mutabakatın anlaşılması ve bu çözümün, Batı kamuoyundaki izlenimi anlamak bakımından da belirleyici olmuştur. Zira gazetenin "*Londra'da Telaş*" başlıklı yazısı, Türkiye ile imzalanan sözleşmenin, Bağdat

Demiryolu'nun bir kısmına ilişkin Londra'ya ulaşan bilgilerin, İngilizler'de çok büyük bir heyecan ve telâşa neden olduğunu açıklamaktaydı. 1921 İtilafnamesi'nin Kilis ile komşu yerleşim birimlerinin ve buna bağlı olarak da Payas Garı ile ilgili Türkiye lehine yapılan yeni düzenlemeler İngiltere'yi rahatsız etmiş ve İngiliz siyasi mahfillerinde, Bağdat Demiryolu hattının ilgili bölümünün âdeta yeniden inşası gibi yansıtılmıştır. Türk-Fransız Antlaşması'nı henüz öğrenmiş olan İngiliz yönetiminin askerî çevrelerinde bu antlaşma ile Suriye'nin kuzeyinden geçen Bağdat Demiryolu hattının tümünün Türk tarafına bırakılması anlamına geldiğinden, İngiliz askerî mahfilleri, bu durumu şaşırtıcı bulmuşlardır. Belirlenen hatta Fransız kontrolünün Türk birliklerine geçirilmesini, Irak sınırının kapatılması anlamına geleceğini öngören İngiliz askerî çevrelerinin tutumlarına karşılık, İngiliz hükûmetinden şimdilik bir açıklama yapılmamış; yetkili otoritelerin yorumlarına göre de, Fransa'nın, müttefiklerinin çıkarlarına aykırı böyle bir antlaşma yapmasının inandırıcı olmayacağı belirtilmiştir.

18 Şubat 1926'da Ankara'da Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile Fransız Yüksek Komiseri De Jouvenel arasında parafe edilen sözleşme İngilizler ile Fransızlar arasında bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Türkiye'nin İngiltere ile yürüttüğü Musul görüşmelerinin henüz sonuçlanmamış olması nedeniyle İngilizler, Türk-Fransız mutabakatına ilişkin gelişmeyi centilmenlik uzlaşısına aykırı görmüşler ve Fransa'ya karşı menfi bir tavır takınmışlardır. İngiltere ile Fransa arasındaki bu soğukluk, anılan sözleşmenin imzalanmasını bir süre geciktirmiş ve Fransa, Türk-İngiliz görüşmelerinin seyrine göre bir siyaset belirlemiştir. Musul sorununa ilişkin Türk-İngiliz görüşmelerinin birkaç ay sonra olumlu bir şekilde sonuçlanmak üzere olduğunun anlaşılması üzerine, 30 Mayıs 1926 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut arasında parafe edilmiş olan "Türkiye ve Fransa Arasında İyi Komşuluk ve Dostluk Sözleşmesi"imzalanmış oldu. Journal Des Débats, Şubat ayında olduğu gibi Suriye Yüksek Komiseri'nin birkaç haftadan beri yine Ankara'da bulunduğunu, yukarıda belirtilen sebeplerle henüz paraflanmış vaziyette bulunan sözleşmenin yeniden yapılan müzakereler neticesinde imzalandığını belirtmektedir. Le Temps ise geçen şubat (1926) ayından beri Türkiye ile Fransa arasında yürütülen müzakerelerin sonuca bağlandığını belirtirken, parafe edilen metin üzerinde yeniden görüşmelerin yapıldığını belirtmekteydi. Bu arada Musul sorununu çözüme bağlayacak olan İngiliz ve Irak delegasyonunun Ankara'ya ulaştığı bilgisi, diplomatik engellerin aşılmış olduğunu göstermekteydi. Le Temps'ın yorumuna göre, imzalanan konvansiyon, Türkiye-Suriye sınırını saptadığı gibi Fransa'nın mandası altındaki Suriye ile Türkiye arasında vuku bulacak tüm görüş ayrılıklarını gidermeyi ve lüzumu hâlinde izlenecek prosedürü de açıklamaktaydı.

Öte yandan Türkiye ile Fransa arasında son 3 aydan beri sürdürülen görüşmelerin özellikle gizli tutulması İngiliz basınında türlü yorumların yapılmasına sebep olmuştu. 18 Şubat'ta parafe edilen metinde, bu bölgedeki Türk askerî birliklerinin taşınmasına ilişkin düzenleme ile diğer bazı hükümlerden hareketle, İngiliz gazeteleri işi, Suriye'de manda rejimini üstlenmiş Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ne olan yükümlülüklerini yerine getirmediği ve İngiltere ile olan angajmanlarıyla çelişkiye düştüğü iddiasını savunmaya kadar vardırmışlardı. Ancak Fransız hükûmeti, Musul görüşmelerinin kritik bir duruma girdiği sırada Londra ve Paris arasında bir ikilemin ortaya çıkması ve yanlış anlaşılmaların önüne geçmek maksadıyla Britanya hükûmetini bilgilendirmiş; dış politikada İngiliz-Fransız dostluğunun başlıca esas olduğunu teyit etmiştir.

İngilizlerle yürütülen Musul görüşmelerinin nihayet 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşmasıyla sonuca bağlanması, 30 Mayıs 1926 tarihli "Türkiye ve Fransa Arasında İyi Komşuluk ve Dostluk Sözleşmesi" nin başlıca konusu olmuştur. Fransız kamuoyunda, İngilizlerin yürüttükleri sessiz ve soğukkanlı siyaset sayesinde Brüksel hattı doğrultusunda topraksal olarak istedikleri hedefe ulaştıkları, bu başarıda Sir Austen Chemberlain ile Sir Ronald Lindsay'ın önemli

katkıları olduğu, Fransa'nın da Suriye meselesinde İngiliz meslektaşlarının metotlarına göre hareket etmiş olmalarının beklendiği belirtilmekteydi.

Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut, "Türkiye ve Fransa Arasında İyi Komşuluk ve Dostluk Sözleşmesi"nin imzalanmasından sonra 9 Haziran'da Paris'e gitmişti. Paris'te, ailesinin yanı sıra Fransız Devleti'nin önde gelen şahsiyetleri tarafından karşılanan Sarraut, 13 aydan beri Türkiye'de bulunduğunu ve orada ilk olarak Aristide Briand tarafından başlatılmış olan politikanın başarısı ve dostluk ilişkilerinin konsolidasyonu için çok büyük çaba sarf ettiğini belirtir. Sarrout açıklamasında*"Yeni Türk hükûmeti ile münasebetleri geliştirmek için onların Batı kültürüne yaklaşmak hususundaki açılımlarına verilecek desteğin önemli olduğu, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hayati çıkarlarını ilgilendiren bir enerjisi, bir yöntemi, genel planlamaları ve akıllıca tasarlanan bir siyasi aksiyonu bulunduğu, Musul'un hallinden sonra Türk Diplomasisi güçlendikçe problemlerini de çözeceği, bu bakımdan Fransa'nın ticarî ve endüstriel alan başta olmak üzere, her yönüyle bu ülkeye yönelmesinin iyi olacağı",* şeklindeki görüşleriyle Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin önemine dikkati çekmekteydi.

Atatürk döneminde Türkiye ile Fransa'nın ilişkilerini etkileyen bir başka sorun, devletler açısından son derece önemli bir kültürel imtiyaz olarak kabul edilen "Yabancı Okullar Meselesi" idi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laikleştirilmesi bağlamında Hilafeti lağvetmesi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu kabul etmesinden sonra, eğitim hayatında yaptığı düzenlemelere paralel olarak Türkiye'de asırlardan beri faaliyet gösteren, başta kapitülasyon haklarından olmak üzere çeşitli imtiyazlarla devlet içinde ayrı bir eğitim politikasını sürdüren yabancı okullara ilişkin birtakım düzenlemelere gidilmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştı. Zira, bu okulların bir kısmının Millî devletin inşasına katkı sağlayacak eğitim politikası bağlamında, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bağdaşmayan yönleri, devletin bu okullarla ilgili bir düzenlemeye gitmesini zaten gerekli kılmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllardan beri kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklarla hareket eden devletler ile İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk delegasyonu Lozan'da da yabancı okullar meselesini müzakere edip, bu okulların varlığını tanımış olmakla birlikte, Lozan Antlaşması, onlara mutlak ve değişmez bir statü vermemişti. Dolayısıyla yabancı okulların sadece mevcut yasa ve yönetmeliklere değil, gelecekte yapılacak yeni düzenlemelere de uymaları bekleniyordu. Yeni Türk Devleti'nin Türkçe dışı dillerle öğretim yapan yabancı okullarda Türkçe, Türk Tarihi ve Türk Coğrafyası derslerinin Türk öğretmenleri tarafından haftalık belirlenen saatler doğrultusunda yapılması yönündeki görüşü, bu okulları himaye eden devletler tarafından olduğu gibi, okul idareleri tarafından da tepkiyle karşılanmıştı. Türkiye'de yerleşik yabancı okullar ya da gayrimüslim cemaat okulları ağında önemli bir yere sahip olan Fransa'nın, yeni Türk idaresinin okullar konusundaki görüşleri ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince attığı adımlar, Türkiye ile Fransa arasında yeni bir meselenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış oldu. Böylelikle Türkiye ile Fransa arasındaki yabancı okullar sorunu 1923 yılı sonlarından 1924 yılı bahar aylarına kadar özellikle Türk kamuoyunun başlıca meselelerinden biri hâline geldi. İki devlet arasındaki okullar sorunu Fransa'nın önde gelen gazetelerinin de önemli bir meselesi olarak görüldüğünden, gazetelerin Türkiye ile ilgili meseleleriyle ilgilenen kıdemli yazarları, sorunu önemle ele almaktan geri durmadılar.

Fransa'nın bilinen en etkili gazetelerinden ve aynı zamanda emperyal siyasetin önemli unsurlarından birisi olarak kabul edilen Le Temps, Türkiye ile Fransa arasındaki okullar meselesini "*Türkiye'de Fransız okulları*" başlığıyla değerlendirmekteydi. İstanbul'dan ulaşan haberlere göre Türk hükûmeti, Türkiye'de mukim yabancı okullarla ilgili bir takım ilkesel kararlar almıştı. Hükûmetin aldığı kararlar gereğince, laik cumhuriyet ilkeleriyle bağdaşmayan eğitim – öğretim programı uygulayan yabancı okulların bulunduğu, bu okulların laik cumhuriyet rejimin ilkelerini kabul etmek zorunda oldukları, aksi takdirde alınan kararlara uymayanların kesinlikle kapatılacağı duyurulmuştu. Türk hükûmeti

uzun bir süreden beri bu konudaki kararlığını açıklamışsa da, tartışmalar gittikçe anlaşılamaz hâle gelmiş ve karmaşık bir hâl almaya başlamıştı. Le Temps, Türk hükûmeti tarafından defaatle açıklanan yabancı okullar siyaseti meselenin üç noktada özetlenebileceğini belirtmekteydi:

"Birincisi, Türkiye bundan böyle vatandaşlık görevine sadık ve millî duyguların gelişimine önem verecek bir inanç anlayışı ile bakış açısını öngören tarafsız bir eğitim-öğretim programının hayata geçirilmesini istemektedir. İkincisi, Türkiye Jules Ferry ve Paul Bert'in reformlarına benzer bir değişim ve değişimi öngören reform çabası içinde bulunmaktadır. Bu reformlar hâlihazırda medrese vb. okulların lağvedilmesinden sonra mevcut devlet okullarında uygulanmaktadır. Türk Devleti, Hristiyan okullarının da bu değişimden istifade etmelerini ve onların bir istisna teşkil etmelerini uygun görmemektedir. Ayrıca onlar üzerindeki denetim hakkını da saklı tutmaktadır. Üçüncüsü ise, Türk hükûmeti, en yalın hâliyle egemen bir devlet olarak iradesini ortaya koyuyor ve iç siyasetinde meseleyi bir düzene koymayı ümit etmektedir. Bu bakımdan Türk hükûmeti, yabancı hükûmetlerin bu vb. konularla ilgili itiraz ve protestolarına boyun eğmeyecektir." Netice itibarıyla gazete, Türkiye'nin okullar bahsinde belirlediği prensipler ile yeni eğitim politikaları konusunda almış olduğu kararların Fransız diplomasisi tarafından yeterince dikkate alınmadığını, esasen eğitim-öğretimde laiklik modeli bakımından örnek bir ülke olan Fransa'nın, bu meselede Türkiye'ye ocak ayı sonunda verdiği bir nota ile temel meselelerinin çözülemeyeceğini, sorunun devamı hâlinde de, hem Fransız okullarının özel çıkarlarına hem de Fransa'nın Doğu'daki genel çıkarlarına zarar vereceği belirtilmiş; *"Fransız diplomasisinin İtalyan faktörünü de dikkate alarak meseleyi bu şekilde sürdürmeyi değil, bir çözüm elde etmeye çalışmak zorunda olduğunu vurgulamıştır."*

Öte yandan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden yaklaşık bir ay sonra Nisan 1924'te, İstanbul'daki çoğu Fransız okulu olan, pek çok Katolik mektebinin kapatılması, iki devlet arasındaki münasebetlerin soğumasında etkili olmuştu. Fransız hükûmeti, 13 Nisan'da İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla İstanbul Hariciye Murahhaslığına Fransız okullarının kapatılmasını protesto eden bir nota gönderdi. Fransız hükûmeti notasında, okulların durumu ve gelecekteki idaresi hakkında, Türkiye-Fransa hükûmetleri arasında görüşmelerin devam ettiği bir sırada, Türk makamlarının okulları kapatmasının daha az tahammül edilebilir bir durum olduğunu vurgulamaktaydı.

Türkiye'yi yakından tanıyan ve 1912'de bir misyon temsilcisi sıfatıyla Türkiye'de uzun bir seyahatte bulunan Journal des Débats gazetesi Baş Editörü Maurice Pernot, *"Türkiye'de okullarımız"* başlıklı yazısıyla *"Türk otoritelerinin, ileri sürdükleri koşullar, okul idarecileri tarafından kabul edilmediği için İstanbul'daki Fransız okullarının kapatıldığını"* duyurmaktaydı. Az sayıda Türk öğrencinin de öğrenim gördüğü bu okullarla ilgili Türk hükûmetinin aldığı kararların uygulanması için çok kısa bir mühlet verilmesi, kararların uygulanmasında başka formüllere imkân verilmemesi sonucunda, farklı din ve milliyetlerden yaklaşık 14.000 öğrencinin okulsuz bırakıldığını ileri süren Pernot, sayımı yapılabilen popülasyonun önemli bir kısmının sokağa bırakılmış olduğu görüşünden hareketle, çözüm yöntemi olarak diplomasiye başvurulması gerektiğini önermişti.

Yabancı Okulların, Türk hükûmetinin aldığı kararları uygulamaması nedeniyle kapatılması konusunda, Fransız hükûmeti ile Vatikan Hariciyesi'nin farklı düşündükleri anlaşılmaktadır. Saint – Siège'de, Türkiye'de alınan kararlar hakkında oldukça heyecanlı bir toplantı yapılmış ve en yetkili şahsiyetlerin açıklamalarına göre mesele özellikle dini açıdan değerlendirilerek, Katolik mekteplerinde dini simge ve sembollerin kaldırılması ve bu tür düzenlemeye ilişkin önerilen kurallar, Vatikan tarafından Hristiyanlığın simgelerinin geri çekilmesi olarak değerlendirilmiş ve bu durum, kendileri açısından *irtidat etmekle eş değer* görülmüştür. Bu bakımdan, okullar konusunda Vatikan ile Paris arasında farklı

yorumlar bulunmaktaydı. Bundan başka Amerikan misyoner okulları da, Türk hükûmetinin yabancı okullardaki dini simge ve sembollere ilişkin düzenlemelerle ilgili aldığı kararları dikkate almışlar, Türk otoritelerinin uygulamalarına rıza göstermişlerdi.

Maurice Pernot, Amerikan okullarının her geçen gün rakiplerinden üstün olma çabalarına dikkati çektikten sonra, Fransa'nın bu meseleye, Türkiye'deki okullar konusundaki müktesebatı ve Fransa'nın Doğu'daki özel ve genel çıkarları bakımından değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. "*Türkiye'de, dünyanın her yerinde olduğu gibi okullarımız, hayırsever ve yardımsever yönleriyle etkili olmuş, barışçı ve nüfuz edici enstrümanlarıyla büyük bir hayranlık uyandırmıştır. Asırlardan beri bunun şahit ve tanıklıklarını herkes kabul etmektedir. Türkiye'deki okulların kesin olarak kapatılmasının çok ağır bir zararı olacak ve belki de bu ülkedeki nüfuzumuza ve itibarımıza çaresi olmayan bir zarar verecektir. Şu hâlde ülkemizin ne çıkarlarını ne de saygınlık ve itibarını, şüphesiz ki tehlikeye atmadan bu felaketten kaçınmak için mümkün olmayanları bile yapmak mecburiyetindeyiz.*"

Türkiye ile Fransa arasında Türkiye'de faal yabancı okullar konusundaki kriz 1924 yılı yaz ayları boyunca sürmüştü. Bu arada Fransa'da parlamento seçimlerinin yapılmasının ardından Türk Devrimi'ne sempatiyle yaklaşan Herriot kabinesinin teşkiliyle, Lozan Barış Antlaşması Fransız Ulusal Meclisi'nde onaylanmıştı. Kabine başkanı Edouart Herriot'un Türkiye'ye yönelik sempatisi ve müzahir tutumu, sorunun çözümünde önemli bir rol oynamıştı. Herriot, Millî Mücadele Hareketi'nin liderleri Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar ile daha önce sağlam dostluklar kurmuş bulunan Louis Mougin'i Ankara'ya ikinci kez temsilci olarak tayin etmiş, sonuçta Ankara'nın talepleri doğrultusunda bir uzlaşmaya varılarak okullar sorunu çözülmüştü. Böylelikle Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir millî devlet olarak inşasında ve aynı zamanda Cumhuriyetin belirlediği eğitim politikasının laikleşmesi ve millîleşmesi yolunda önemli bir sorun daha Türk diplomasisinin başarısıyla sonuca bağlanmış oldu.

Atatürk döneminde Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkileyen bir başka sorun ise "Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi Meselesi" idi. Gerçekte Osmanlı borçları meselesi sadece Fransa'yı değil, başka memleketleri de ilgilendirmekteydi. Fakat Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan almış olduğu imtiyazlarla elde ettiği ticarî ve iktisadi imkânlar, iki devlet arasında çok geniş bir ekonomi ilişkisine fırsat vermişti. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarında Türkiye ile Fransa arasındaki ticaret hacmi ile iktisadi münasebetlerin sayısal detayına bakıldığında, siyasal dalgalanmalara rağmen her iki ülkenin ekonomik ilişkileriyle ticaret hacminin bir hayli geniş ölçekte olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacaklı devletler arasında hatırı sayılır bir önemi bulunan Fransa ile Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusu Lozan'da tamamen halledilemeyince, sorun daha sonra yeniden müzakere edilmiş ve nihayet 13 Haziran 1928 tarihinde Paris'te, Paris Büyükelçisi ile Osmanlı Duyun-ı Umumiyesi delegasyonu adına hareket eden zevat arasında bir anlaşmaya varılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da 1 Aralık'ta onaylanan anlaşmaya rağmen, 1929 Dünya İktisadi Buhranının yarattığı şartlar, borçların ödenmesini güçleştirmiş ve Düyun-ı Umumiye hamilleriyle Türkiye arasında yeniden gündeme gelen anlaşmazlıklar, mukavelenamenin uygulanamayacağını gösterince, taraflar arasındaki görüşmeler Ankara ve Paris'te yeniden başlamıştı. Böylelikle, Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusunda 1928 tarihli anlaşmanın uygulanmasında sorunlar çıkınca, Türk-Fransız münasebetleri yeniden sıkıntıya girmiş oldu.

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Fransa arasında Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusunda görevlendirilmiş delege ve hamiller tarafından yürütülen müzakereler nihayet olumlu sonuçlanmış ve 22 Nisan 1933'te Paris'te yeni bir anlaşma imzalanmıştı. Hamiller Meclisi adıyla anılan delegasyondan oluşan heyetle yapılan 22 Mayıs 1933 tarihli anlaşma ile,

ödemelerin Fransız frangı üzerinden yapılması kabul edilmişti. 1928 anlaşmasına göre bütün tahvillerde % 4 olan faiz haddi, 1933 anlaşmasıyla %7,5'a çıkarılmıştı. Bu faiz artışına karşılık olmak üzere alacaklılar borcun ana parasından 28.163.540 liralık bir indirim yapmıştı. Türkiye, 1928-1933 arasında 1.259.335 liralık ödeme yapmış ve borcu 106.269.126 liraya düşürmüştü. İkramiyeli Türk tahvillerine eklenen 243.831 lira ile birlikte Türkiye'nin toplam borcu 106.512.957 lira olmuştu. Anlaşma ile indirim yapıldıktan sonra, borç 78.349.417 liraya düşmüştü. 1933 anlaşmasına göre bu borç elli yılda ödenecekti. Ödemeler her yıl 25 Mayıs ve 25 Kasım tarihlerinde yapılacaktı. Alacaklıların menfaatini korumak ve ödemeleri bir düzen içinde yürütmek üzere 1928'de kurulan iki meclis tek meclis hâline getirildi. Alacaklıları temsilen sekiz üyeden oluşan meclisin başkanlığını Fransız ve İngiliz temsilcileri nöbetleşe yürüteceklerdi. Türkiye, anlaşmadan doğan yükümlülüklerini 1933, 1934 ve 1935'te yerine getirdi. Fakat bu sırada bütün ülkeler gibi döviz darboğazına girilmesi üzerine 29 Nisan 1936'da imzalanan yeni bir anlaşma ile ödemelerin yarısının Fransız frangı, yarısının da Türk lirası üzerinden yapılması kabul edilmişse de, döviz sıkıntısının sürmesi nedeniyle yapılan 18 Temmuz 1938 tarihli anlaşmayla bütün taksitlerin Türk lirası ile ödenmesi benimsendi.

13 Haziran 1928 tarihli anlaşmadan itibaren Osmanlı borçlarının tasfiyesi konusunu yazı ve yorumlarıyla takip eden Le Temps ve Journal Des Débats gazeteleri gelişmeleri genellikle "*Türk-Fransız ilişkileri*" ya da "*Osmanlı borçları"* başlıkları altında değerlendirmekteydiler. Finansal meseleleri özel bir sayfasında tüm detayıyla değerlendiren Journal des Débats, *"Osmanlı Borçları"* başlığı altında Hamiller Meclisi delegeleriyle Türk Heyeti arasında uzun süredir devam eden görüşmelerin nihayet sona erdiğini açıklamaktaydı. Yukarıda açıklanan ödemeler konusunun etraflıca izah edildiği bu yazı göre, 1 Haziran 1933'ten itibaren ödemeler başlayacak olup, anlaşma hükümleri gereğince Haydarpaşa, Galata ve İstanbul gümrük gelirleri brüt olarak karşılık gösterilmişti. Osmanlı borçları Hamiller Meclisi delegasyonunun Türk heyetiyle yaptığı anlaşma, Türkiye açısından da en elverişli şartlarda imzalanmış bir anlaşma olarak değerlendirilmiş, Türkiye'nin elde ettiği son taahhütler ve düzenlemelerle borçlarını ödeme kudretini kendisinde gördüğü açıklanmıştı.

1854'ten itibaren dış istikraza yönelmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda dış borçlar meselesi, devletin siyasî, ticarî ve iktisadi gelişmesine çok büyük bir darbe vurduğu gibi Atatürk Türkiye'sinin erken döneminde de ciddi sıkıntılara yol açmış bir sorun olmuştur. Fakat yine de, genç cumhuriyet, erken bir zamanda son derece kararlı ve azimli bir şekilde, diplomasinin rasyonel yöntem ve bilgeliğinden istifade ederek, dış politikada egemenliğini ve bağımsızlığını sınırlayan meselelerini çözebilecek bir gücü elde etmiştir.

Sonuç olarak Atatürk Dönemi Türkiye Fransa ilişkileri çerçevesinde üzerinde durulan diplomatik sorunların yanı sıra, *Bozkurt-Lotus Davası, Adana-Mersin Demiryolunun millîleştirilmesi* meselesi ile siyasi ve diplomatik koşullarının önemli bir kısmı Atatürk tarafından hazırlanmış, fakat ne yazık ki, Türk anavatanına iltihakını kendisinin göremediği *Hatay meselesi,* Türkiye lehine başarıyla çözülmüş oldukça karmaşık sorunlardır. Erken Cumhuriyetin karşı karşıya kaldığı bu oldukça karmaşık diplomatik sorunların başarıyla çözülmesini, *"yurtta sulh, cihanda sulh"* ilkesini şiar edinen Atatürk döneminin millî, rasyonel ve gerçekçi dış politikasının tarihî sonuçları olarak değerlendirmek gerekir.

Salih TUNÇ

KAYNAKÇA

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

DOĞAN, İzzettin, "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**,

Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul 1983, s.131-205.

DUMONT, Paul, **Mustafa Kemal İnvente la Turquie Moderne**, Èditions Complexes, Paris 1983.

DUMONT, Paul, "A l'aube du Raprochement Franco-Turc: Le Colonel Mougin Prémier Représentant de la France Auprés du Gouvernement d'Ankara (1922-1925)", **La Turquie et La France à l'Èpoque d'Atatürk**, Collection Turcica, No.1, 1981, s.58-75.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, **Atatürk ve Türk Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.

GÜREL, S. Şükrü, "Türk Dış Politikası (1919-1945**)" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** İletişim Yayınları, İstanbul 1995. C II. s.520-536.

KÜÇÜK, Cevdet – ERTÜZÜN, Tevfik, "Düyun- ı Umumiye", **TDVİA,** c.10, İSAM Yayınları, İstanbul, s.61-62.

MONNIER, Fabrice, **Atatürk, Naissance de la Turquie Moderne,** CNRS Èditions, Paris 2015.

SOYSAL, İsmail, "Türk-Fransız İlişkileri", **TDVİA,** C 13, İSAM Yayınları, İstanbul, s.183-184.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945),** C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

TANIR, Engin Deniz, "Lozan Barış Anlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924)", **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Ankara Üniversitesi Yayınları, S 56, Bahar 2015, s.177-208.

THOBIE, Jacques, "Mustafa Kemal Atatürk et la Politique Extérieure de la Turquie Républicaine", **Journal Euro-Atlantic Studies,** Editure Universitâti din Bucureşti, 2004, 7/3-10.

TUNÇ, Salih, "II. Meşrutiyet Döneminde Batılı Büyük Güçlerin Osmanlı Asyası'nda Nüfuz Mücadelesi: Doğu'da Fransız Çıkarlarını Koruma Komitesi ve Pernot Misyonu", **Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan,** Ed. Ersin Embel, Ankara 2008, s.285-305.

Journal Des Débats, "Le Règlement de l'Affaire de Mossoul", 08 Juin 1926, s.1.

Journal Des Debâts, "M. De Jouvenel Parle de l'accord Franco-Turc", 25 Février 1926, s.1.

Journal Des Debâts, "Signature de la Convention Turco-Syrienne", 03 Juin 1926, s.1.

Journal des Débats, "Dette Ottomane", 25 Avril 1933, s.5.

Journal des Débats, "Nos Ècoles en Turquie", 16 Avril 1924, s.1.

Journal des Débats, "Nos Ècoles en Turquie", 16 Avril 1924, s.1.

Journal Des Débats, "Une Analyse de l'Accord" , "L'Emotion à Londres", 21 Février 1926, s.1.

Journal Des Débats, "Une Nouvelle Convention d'Ankara", 21 Février 1926, s. 1.

Le Figaro, "M. de Jouvenel à Angora", 18 Fevrier 1926, s.2.

Le Figaro, "Le Nouvel Accord d'Angora", 21 Février 1926.

Le Figaro, "Le Traite Anglo- Turc au Sujet de Mossoul a été Signe Hier", 07 Juin 1926. s.1

Le Figaro, “M. Albert Sarraut est Arrivé Hier Matin à Paris”, 10 Juin 1926, s.1.

Le Figaro, “M. Sarrout a Signé à Angora la Convention Turco-Syrienne”, 02 Juin 1926, s.2.

Le Figaro, “Un Accord a été Signé Entre la France et la Turquie”, 20 Fevrier 1926, s.1.

Le Temps, “La Convention Turco-Syrienne L’İtalie et l’Autriche”, 21 Février 1926, s.1.

Le Temps, “L’Accord Franco-Turc Sur la Frontière Turco -Syrienne”, 21 Février 1920.s.1

Le Temps, “La Question de Singapour – Les Ècoles Françaises en Turquie”, 20 Mart 1924, s.1.

Le Temps, “Les Reglements Avec La Turquie”, 04 Juin 1926, s.1.

29/04/2024 tarihinde https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-fransa-iliskileri/?pdf=3812 adresinden erişilmiştir